

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת עקב, תש"ע
מספר 872

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

שבירת הלוחות והחירות שבהם

בפרשתנו מודגשת הנחישות בהחלטתו של משה לשבור את הלוחות הראשונים, שלא כמתואר בפרשת 'כי תשא', שבה שבירת הלוחות מוצגת כאקט ספונטני ותגובה של כעס: "ויחר-אף מִשֵּׁה וַיִּשְׁלַף מִיָּדוֹ מִיָּדוֹ אֶת-הַלְּחֹת" (שם' לב:ז). בפרשתנו מסביר משה מדוע נאלץ לשבור את הלוחות: א. "עֲשִׂיתֶם לָכֶם עֲגֹל מִסִּכָּה"; ב. "סִרְתֶּם מֵהָר מִן-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר-צָנְהָ ה' אֶתְכֶם". נוכח שני סעיפי האישום הקשים האלה ברורה יזמתו: "וְאֶתְפֹּשׂ בְּשֵׁנֵי הַלְּחֹת וְאֶשְׁלַחְכֶם מֵעַל שְׂפְתֵי יָדַי וְאֶשְׁפָּרֵם לְעֵינֵיכֶם" (ט:ז). חז"ל דנו בשאלה מדוע בחר משה בצעד קיצוני כזה ובלתי הפיך ולא נקט צעד מתון יותר, כגון הנחת הלוחות בתחתית ההר עד שיתברר מעמדם החדש, כפי שהיה במקרים פחות מורכבים, כמו בסיפור בנות צלפחד והמקושש. השאלה מתעצמת נוכח תיאורם המיוחד של הלוחות: "וְהַלְּחֹת מְעֻשָׂה אֶל-לֵהִים הִמָּה וְהַמְּכָתֵב מְכָתֵב אֶל-לֵהִים הוּא תְרוֹת עַל-הַלְּחֹת" (שם' לב:טז). עיון בדברי חז"ל ובפירושיהם של פרשנים רבים מעלה כמה היבטים בהחלטתו של משה. להלן נעמוד על שלושה מהם:

ההיבט הדתי-אמוני

בפירושו של רש"י לפסוק האחרון בתורה "וּלְכָל הַיָּד הַחֲזָקָה וּלְכָל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָל-יִשְׂרָאֵל" (דב' לד:יב), הוא מסביר שאמנם חוזק ידו של משה מתבטא בקבלת התורה בידי, אך לא פחות מזה בנחישותו הרבה לשבור את אותם לוחות לעיני בני ישראל. הביטוי "היד החזקה" מתקשר גם ל"ידו החזקה" של הקב"ה במכות מצרים, ובשני המקרים מתוארת נחישות במלחמה בעבודה הזרה שמאיימת תמיד על הכרתו המוחלטת של האדם באלוקים. מיגורה של התרבות האלילית במצרים, שהייתה מעצמה של אלילות, הייתה צעד ראשון בחווייתו הדתית של העם והכנתו לקראת מעמד הר סיני וקבלת התורה. מעשה העגל העיד שבני ישראל, אשר שקעו בתרבות מצרים במשך דורות,¹ לא השתחררו לגמרי מהשפעתה על אף תהליך היציאה הדרמטי והמסעיר ממצרים. משה ידע שהשפעתה של תרבות מצרים האלילית היא המקור לדרישתו של העם לעשות את העגל, ולכן הצגת הלוחות בעיצומו של טרנס אלילי הייתה עלולה להעתיק את האמונה האלילית מן העגל אל הלוחות ולהציבם במקומו.² סכנה מוחשית זו, שאיימה על מהותה של האמונה, לא הותירה בידי משה כל ברירה אלא לנקוט צעד קיצוני ומרחיק לכת כדי לזעזע את העם ולהעמידו על חומרת מעשיו. רק אקט קיצוני זה יכול היה להכשיר בהדרגה את העם לחרטה כנה וקבלה ראויה של התורה.³

יסוד אמוני נוסף עולה מיחסה של התורה לכל מושג הקדושה החפצית: אף שהלוחות מעשה אלוקים המה, והמכתב אצבע אלוקים, אין בזה די כדי להעיד על קדושה של ממש החבויה בהם. שבירתם בסיטואציה שהעם היה שרוי בה העידה על הסכנה שמשקפה להם אם תיוחס ללוחות קדושה חפצית ולא רוחנית. סיטואציה זו עלולה הייתה להפוך את היוצרות כאשר האמצעי (הלוחות) ייהפך לתכלית, ואילו הרוחניות (מצוות התורה) תיהפך לאמצעי שיתבטל נוכח עצמתה של החוויה המוחשית. מצב דברים זה מוביל לגילוי עבודה זרה באיצטלה רוחנית, גם אם אין הדבר נתפס כך בעיני המאמינים.⁴ ביטוי לכך נתנו חז"ל במדרשים רבים⁵ המתארים את פריחת האותיות מן הלוחות עד אשר נותרו

¹ מדרש תנחומא (ורשא) פרשת בהעלותך סימן ח: "מאסו בתורה ובמילה והיו כלם עובדי ע"ג". ועוד במדרש תנאים לדברים לג:ט: "ומנין שעבדו ישראל ע"ז במצרים שנאמר: וְאָמַר אֱלֹהִים אִישׁ שְׂקוּצֵי עֵינָיו הַשְּׁלִיכוּ (יחז' כ:ז)".

² ראו פירושו של ר' מאיר-שמחה הכהן מדווינסק, **משך חכמה**, שמות פרק לב: "ויותר מזה, הלוחות – מכתב אלקים – גם המה אינם קדושים בעצם רק בשבילכם, וכאשר זנתה כלה בתוך חופתה המה נחשבים לנבלי חרש ואין בהם קדושה מצד עצמם, רק בשבילכם שאתם שומרים אותם. סוף דבר: אין שום ענין קדוש בעולם מיוחס לו העבודה והכניעה, ורק השי"ת שמו הוא קדוש במציאותו המחוייבת, ולו נאווה תהילה ועבודה".

³ כפי שאכן נצטווה בפעם הראשונה: "וְהָיָו נְכֹנִים לְיָוִם הַשְּׁלִישִׁי" (שם' יט:יא).

⁴ לדעת הרמב"ם, הקושי להתעלות לרמות רוחניות של עבודת ה', סלל את הדרך להתרתה של עבודת ה' האמצעית בתיווכם של כלי עבודה מוחשיים כמו: המשכן, כליו ועבודת הקורבנות. ראו **מורה נבוכים** חלק ג, פ"טו.

⁵ ראו פרקי דר' אליעזר. פרק מה; תנחומא עקב, יא; מדרש הגדול כי תשא.

הלוחות כאבן סתמית. גם הגדרת הלוחות כ'לוחות הברית' מעידה על שני היסודות המרכיבים אותם: היסוד הרוחני טמון במילה **ברית**, והיסוד החומרי טמון במילה **לוחות-האבן**. אף שהם אצבע אלוקים, הפרת שני הדיברות הראשונים הפריחה מהם את רוחניותם,⁶ והם נעשו ככל כלי שניטלה ממנו קדושה, והוא נעשה פוטנציאל לשימושה של עבודה זרה,⁷ ולכן שבירתם היא תקנתם. ראייה לדבר היא תיאור הלוחות בירידה מן ההר: **"וַשְׁנֵי לוחות הַבְּרִית עַל שְׁתֵּי יָדָיו"** (ט:טו), וכאשר גמלה בלבו ההחלטה לשבור אותם: **"וַאֲתַפֵּשׁ בְּשֵׁנֵי הַלַּחַת וְאֶשְׁלַכְם מֵעַל שְׁתֵּי יָדַי וְאֶשְׁפְּרֶם לְעֵינֵיכֶם"** (ט:יז).

ההיבט המשפטי

בין הדעות בדברי חז"ל היו שראו ביזמתו של משה אקט משפטי הקובע מראש קו הגנה נוח לקראת סיכולו של כתב תביעה שבו סעיפי אישום חמורים. על פי גישה זו, הקדים משה תרופה למכה כאשר ניצל את העיתוי שלפיו הלוחות הם בגדר **הצעה של ה'** שטעונה **קבלה מצד ישראל**. הואיל ואקט קבלת הלוחות על ידי ישראל היה מסיים את הליך כריתת הסכם, פעל משה במהירות ובנחישות למנוע את כריתתו. ההתקשרות המוצעת נשארה פתוחה, ומעמדה המשפטי נותר בגדר הצעה שקבלתה יכולה להיבחן בעיתוי אחר. אמנם אין בזה כדי להכחיש את קיומו של הקשר שנוקם בין הצדדים ותום הלב שקדם לשלב גיבושו של ההסכם, אולם יש באקט של משה כדי להקל מחומרת העונש הצפוי, כפי שהציגו זאת חז"ל במדרש: **"מוטב שתהא נדונית כפנויה ולא כאשת איש"**.⁸ משה ביקש למנוע חטא חמור שעשייתו מונעת סעד חוזי שמוגדר תיקון והשבת המצב לקדמותו. הטיעון המשפטי מופנה כלפי המתריסים שבאומות העולם שניצלו את מעשה העגל כדי לסתום את הגולל על רעיון הבחירה בעם ישראל. שבירת הלוחות מנעה מצב בלתי הפיך והותירה בידי משה דרך סלולה להכנת העם למעמד נוסף לכריתת הברית מחדש.

ההיבט הפילוסופי

תיאורם המיוחד של הלוחות בפרשת 'כי תשא' הביא את האמורא ר' יהושע בן לוי למסקנות מרחיקות לכת בכל הנוגע למעמדו של החוק הדתי והשפעתו על התנהגותו של האדם. המילה "חרות" מקבלת משמעות פילוסופית עמוקה: **"אל תקרא חרות אלא חרות, שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה. וכל מי שעוסק בתלמוד תורה הרי זה מתעלה"**.⁹ במחשבה ראשונה קביעתו של ריב"ל מעוררת תמיהה ואפילו סתירה, שהרי המאמין המקבל עליו עול מלכות שמים משעבד את עצמו לעבודת ה' באמצעות חוקים רבים שאינם מותירים בידו חופש פעולה ושיקול דעת אישי. אם כן, כיצד אפשר לומר שדווקא הוא בעל חירות, ואילו אדם הרואה עצמו משוחרר מכל התחייבות או צו הוא המוגבל ונטול חופש בחירה?

החיפוש אחר נוסחת החוקיות בדרכי ההתנהגות של האדם העסיקה הוגים רבים מאז ומתמיד. רבים מהם הבינו שהמעשה המוסרי או הטוב המצופה מן האדם כרוך במאמץ רב, ובדרך כלל הוא אינו תגובה ספונטנית פנימית אלא תוצר של מאבק פנימי מתמיד בין יצרים אנושיים מנוגדים שמניעים את האדם כמטוטלת בין עשיית הטוב לעשיית הרע. מאבק זה זכה לתיאורים שונים, וכולם מכוונים לדבר אחד. חכמי ישראל תיארו זאת כמאבק בין יצר הרע ליצר הטוב, בין המרכיב האלוקי שבאדם למרכיב החייתי שבו, וחכמי אומות העולם נטו לראות בו מאבק דיאלקטי הניטש בין התבונה לרגש, בין הרוח לחומר.¹⁰ כמו חכמי ישראל גם חכמי אומות העולם תלו את פתרון הבעיה בקיומה של מערכת חוקים שיעילותה תלויה במידה רבה במידת החירות שתינתן לתבונה במאבקה עם הרגש. החוקים נועדו לשחרר את האדם ממאבקו הפנימי המתמיד כל אימת שהוא ניצב בפני החלטה לעשות טוב או רע, ולהבטיח את קיומה של חברה אנושית צודקת. מבין חכמי יוון סוקראטס היה הראשון שייחס לחוק את הכוח לגלות את האמת – הטוב, ובעקבותיו להשיג את הצדק המוחלט. אריסטו ראה בחוק מכשיר למיצוי יכולותיו של האדם.¹¹ קאנט העניק לחוק סגולות נשגבות, שרק הציות לו מבטא טוב ומוסריות. הוא הבחין בין תהליך קבלתה של החלטה אוטונומית לתהליך קבלתה של החלטה הטרונומית. אף שאת שתי ההחלטות מקבל האדם ללא התערבות חיצונית נראית לעין, הרי לחצים יצריים כמו שנאה, אהבה, קנאה או לחצים חומריים עלולים להכתיב לו החלטות הטרונומיות: **"והנה מושג התבונה של החירות קשור בקשר בלתי נפרד במושג האוטונומיה וזה קשור שוב בעקרון הכללי של המוסריות"**.¹² שלא כהחלטה הטרונומית ההחלטה האוטונומית היא פרי התבונה, והיא מבטאת את ניצחון השכל על היצר, ולכן אינה מבטיחה בהכרח את מימוש הטוב: **"החירות צריכה להיות סבתיות הפועלת על-פי חוקים בלתי משתנים אבל מיוחדים במינם שאם לא כן יהא רצון חפשי מושג נטול תוכן"**.¹³ ביטוי לכך נתנו חז"ל בפירושו לנאמר בבראשית "ורדו בדגת הים": אמר רבי חנינא אם זכה רדו ואם לאו ירדו, אמר רבי יעקב דכפר חנין את שהוא בצלמנו כדמותנו ורדו, את שאינו בצלמנו כדמותנו ירדו".¹⁴

⁶ ראו שבת, פז ע"א; ירושלמי, תענית פ"ד פז ע"א.

⁷ אפשר להשוות לזה את נחש הנחושת שעשה משה, והמלך חזקיהו נאלץ לכתתו כאשר העם ייחס לו קדושה חפצית ללא משמעות רוחנית, או את דברי התלמוד במסכת ראש השנה על ידיו של משה.

⁸ שמות רבה (וילנא) פרשה מג, ד"ה: ויחל משה.

⁹ ברייתא 'קנין תורה' שנתגבשה לפרק שישי בפרקי אבות בתקופת הגאונים. לפני יותר מ-1100 שנים נזכר הפרק בשם זה, וזה לשונו: **"מנהג בית רבינו בבבל שאחר תפילת מנחה בשבת שונין אבות ופרק קנין תורה"** (סדר רב עמרם, ורשה תרכ"ה עמ' ל). אבות ו, משנה ג.

¹⁰ הפילוסוף הנודע הגל קבע למאבק זה את המושג דיאלקטיקה, ואחריו הרבו רבים להשתמש בו כדי לבטא מאבק וניגוד המביא להתקדמות.

¹¹ אריסטו, פוליטיקה ספר א, פרק ב, מהדורת ניקומאכוס. **"כי כמו שהאדם, משהגיע לכלל שלמותו, הוא הטוב שבבעלי החיים, כך כשנפרד הוא מהחוק והיושר, הריהו הגרוע מכולם"**.

¹² קאנט עמנואל, הנחת יסוד למטפיסיקה של המידות ירושלים, תשס"ג הוצאת מאגנס עמ' 146.

¹³ שם עמ' 23.

¹⁴ בראשית רבה (וילנא) פרשת בראשית פרשה ח.

ריב"ל סבור שהתורה מעניקה לאדם המאמין באמצעות חוקיה חופש ממאבקיו הפנימיים ומובילה אותו בבטחה לעשיית טוב ולהשלטת ה'צלם' האלוקי שבו על הבהמיות הטבועה בו. חוקי התורה פועלים נגד דיאלקטיקה זו בשני שלבים: בשלב הראשון הצו הדתי משחרר את האדם ממאבקו הפנימי, והציות לחוק הוא אוטומטי. בשלב השני שואפת התורה ליצור תהליך הפנמה של ערכיה באמצעות תיקון מידותיו של האדם עד שיעלה בידו לעשות טוב מטבעו בחירות מלאה ללא היזקקות למעורבות החוק.¹⁵ ככל שיעסוק האדם בהבנה ובהפנמה של צווי התורה, כך יגיע להכרה וידיעה הולכת וגוברת של שליטה ברכיבי החומר והרגש, כפי שביטא זאת רבנו בחיי: "כי עם התורה והמצוות יתחזק כוח השכל ויחלוש כוח התאוה". החירות הטמונה בלוחות, ושאותה מציג ריב"ל, קשורה בכוחם לנטרל את השיקולים הזרים לתבונה. המטאפיזיקה של חוקי התורה חותרת להביא להתנהגות טבעית שאינה זקוקה לשוטרים ומשטר כדי להבטיח את קיומו של הצדק והטוב הפנימי והציבורי. התנאי להצלחה של התהליך תלוי בהתחלתו: קבלה בתהליך של התקדשות נטולת שיקולים זרים לתבונה. ההוללות סביב העגל פגמה בתהליך ההתקדשות וברציונליות הנדרשת לקבלת החוק מתוך חירות אוטונומית.

לסיכום: צעדו הנועז של משה נבע מטעמים מהותיים שאין מקום להתפשר עליהם:

- א. המסר שבבירת הלוחות קובע: אין קדושה חפצית/חומרית ללא קדושה רוחנית גם כאשר מדובר באצבע אלוקים. הקדושה היחידה היא בעשיית המצוות, ובלשון אחרת – בציות לחוק האלוקי.
- ב. התפיסה המקדשת את החפץ ללא תוכן רוחני היא קונספציה אלילית ועבודה שהיא זרה לתורה. התורה רואה במאבק בעבודה הזרה שלב הכרחי שמכין לקבלת חוקי התורה. מעשה העגל העמיד את משה בפני ברה: "עַתָּה לַעֲשׂוֹת לְה' הַפְּרוּ תוֹרַתְךָ" (תה' קיט:קכו), וכפי שדרש שם בר קפרא: **באתר דלית גבר-תמן הוי גבר**.¹⁶ וכדבריהם של ר' יוחנן וריש לקיש: **"עת לעשות לה' הפרו תורתך, אמרי מוטב תיעקר תורה ואל תשתכח תורה מישראל"**.¹⁷ יש במהלכו של משה עקירה זמנית של התורה, מעין שבירת כלים, ביעור מוקדי האלילות והתחלה חדשה של הכשרת לבבות.
- ג. הלוחות/התורה מציגים לפנינו עיקרון של חירות רוחנית מן היצרים ושליטה של התבונה האלוקית. חוקי התורה שואפים להאיר את התכונות האלוקיות שבאדם כדי לשחרר אותו בהדרגה מן הדיאלקטיקה הפנימית בבחינת: **"בְּכָל דְרָרְךָ דְעָהוּ" ואז "וְהוּא יִשָּׁר אַרְחֻתֶיךָ"** (משלי ג:1). השגתה של מטרה זו אינה קלה, ולעתים היא דורשת נקיטת צעדים קיצוניים מקדימים. שבירת הלוחות במקרה זה היא התיקון הרצוי כפי שתיארו חז"ל: **"קשין דברי תורה לקנותה ככלי זהבים ונוחין לאבדם ככלי זכוכית... מה כלי זהב לאחר שנשבר יש לו תקנה וכל כלי זכוכית אין להם תקנה, אלא אם כן, חזרו לברייתן"**.¹⁸ יציקת תוכן תרבותי/מהותי בעל השפעה מקיפה על אישיות האדם תיתכן רק אל תוך כלי קיבול ריק המאפשר מילוי אחיד ולא תמהיל של תכנים. שבירת כלי הזכוכית, התכתו והחזרתו למצבו בטבע הם הדרך היחידה המאפשרת את עיצובו החדש ללא זכר לעיצוב הקודם. עיצוב תכונות האדם מחייב שחרור הדרגתי מיצריו וחולשותיו החומריות לקראת עבודה ה'¹⁹. קביעתו של ריב"ל מסייעת להבין את צעדו של משה מן ההיבט הפילוסופי-מהותי העוסק במטרה המטאפיזית של החוק עד הפנמת ערכיו והתעלותו של האדם,²⁰ כאמור: **"אל תקרי תרות אלא חירות שכל מי שעוסק בתורה, הרי הוא בן חורין לעצמו"**.²¹

עו"ד פינחס חליווה
המכללה האקדמית אשקלון

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>

¹⁵ אריסטו מבחין בין סגולה טובה משני מינים: האחת, תוצאה של שכל, והאחרת היא הטובה האתית נקנית מתוך הרגל. **אתיקה ספר שני** תשמ"ה, 1985 מהדורת ניקומאכוס תירגם מיוונית: יוסף ג. ליבס עמ' 40.

¹⁶ ברכות סג ע"א.

¹⁷ תמורה יד ע"ב.

¹⁸ מסכתות קטנות אבות דרבי נתן נו"א פרק ב, ד"א: זה אחד.

¹⁹ רמב"ם, **מורה נבוכים** חלק ג' פרק טו. זאת הדרך הפרשנית שנוקט הרמב"ם כבואו לתת טעם לקרבנות בכלל ולקרבת פסח במצרים בפרט: **"ציוונו להקריב אלו השלשה מינים לבד, מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן תקריבו קרבנכם, עד שיהיה המעשה אשר חשבוהו תכלית המרי, בו יתקרבו אל השם, והמעשה הוא יכופרו העונות. כן מתרפאים הדעות הרעות אשר הם חליי הנפש האנושי, בהפך אשר בקצה האחרון"**.

²⁰ ניששה שואל בספרו: **אנטיכריסט** "מהו טוב? כל מה שמרומם באדם את רגש העוצמה. מהו אושר? ההרגשה שהעוצמה צומחת, שגוברים על מכשול"

²¹ מסכתות קטנות אבות דרבי נתן נו"א פ"ב ד"א זה אחד.